

МЕЧ ИЗ КУРГАННОГО МОГИЛЬНИКА ПААЛЬКСНЯЙ, КЕЛЬМЕССКИЙ Р-Н

Витаутас Казакиявичюс

Резюме

При исследовании курганного могильника у дер. Паальксняй, Кельмесского р-на в 1995 г. под дерном насыпи кургана № VI обнаружен клад состоявший из 4 вещей. В состав клада входили фрагмент двухлезвийного меча, 2 наконечники копий и широколезвийный топор (рис. 1). Недалеко от них обнаруженный еще один топор к кладу не относится. Все вещи клада обожжены.

Лезвия меча поломана, острию не сохранилось. Длина фрагмента 57,4 см (рис. 2). Ширина лезвия 4,5–5 см. Набалдашник из трех частей, его длина 8,3 см, ширина 3,4 см, толщина – 3,55 см. Верхнее перекрестия рукоятки немного загнут в верх, длиной 9,7 см и 2,3 см шириной, и 2,55 см толщиной. Нижняя перекрестия загнут в низ, 13,6 см длиной, 2,2 см шириной и 2,25 см толщиной (рис.3). Рукоятка меча была покрыта серебром. Сохранились следы серебра сосредоточены при горении в капли. На лезвии меча также обнаружены следы серебра. Инкрустация могла расплавляться в огне.

Меч имеет черты Восточноприбалтийских типов Т и Z и на основе этого относится к промежуточному типу Т/З. Он изготовлен местными оружейниками в XII веке.

Вместе с мечом найдены два наконечника копий – втульчатый с узким листообразным пером и черешковый также с узким листообразным пером (рис. 4:1, 2).

Оба наконечника характерны для балтских войнов Позднего железного века и датируются XII веком.

Широколезвийный проушный топор (рис. 4:3) часто находятся в мужских погребениях X–XII веков. Некоторые из них более легкие, кованы из дамасцированной стали и относятся к оружию. Топор из Паальксняй, как и другое оружие датируется XII веком.

Интерпретация клада может быть следующей: клад, обнаруженный в кургане № VI, является инвентарем одного разрушенного погребения с трупосождением. Можно предположить, что в насыпи кургана они попали из рядом находящегося могильника Позднего железного века. При земляных работ на территории могильника и было разрушено погребение, а вещи закопаны в кургане заного. Время закопания клада не ясно.

В клада найденных оружия можно отнести к XII веку.

Перевёл Витаутас Казакиявичюс

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

- Рис. 1. Клад, найденный в Паальксняй, *in situ*
Рис. 2. Меч, найденный на месте курганного захоронения в Паальксняй
Рис. 3. Рукоятка меча, найденного на месте

- курганного захоронения в Паальксняй
Рис. 4. Предметы из клада, найденного на месте курганного захоронения в Паальксняй

Перевела Инита Тамошюнене

Habil. dr. Vytautas Kazakevičius
Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5 LT-2001 Vilnius. Tel. 61 49 35.

MOTERŲ LIEJIKIŲ KAPAI ŽIEMGALIŲ KAPINYNUOSE

ILONA VAŠKEVIČIŪTĖ

Žiemgaloje, kaip ir daugumoje kitų baltų genčių, vyravo paprotys, laidojant mirusiuosius, šalia kitų įkapių į kapą dėti ir darbo įrankius. Tiesa, darbo įrankiai čia sudaro tik nedidelę dalį visų įkapių – apie 12–16 proc. (Jauneikių kapinyne šis procentas kiek didesnis – 20, Stungiuose – 16, Šukioniuose – 12, Pamiškiuose – 10, Pavirvytėje – 6 proc. ir kt.). Darbo įrankiai čia ne tik negausūs, bet ir neįvairūs. Vyrams į kapus dėti kirviai (jų gausiau V–VII a. kapuose), peiliukai tiesia nugarėle (be makštų), kiek rečiau – ylos ir peikenos. Peiliukai – greičiau buitinės paskirties įrankiai, kurie, be abejo, galėjo būti panaudoti ir kitoms reikmėms.

Moterų kapuose darbo įrankiai kiek įvairesni ir, kas svarbiausia, kai kurie būdingi tik šiai etnokultūrinei sričiai: tai visų pirma peiliukai lenka nugarėle, naudoti pašarui ruošti (Oxenstierna, 1948, p. 125) ir kapliai žemei parenti. Be šių darbo įrankių, žiemgalėms į kapus dėtos ir universaliosios ylos, viena kita moteris palaidota su adata (Jauneikiai, k. 58, Pavirvytė, k. 131, Šukioniai, k. 119, Linkuva, k. 1) ar verpstuku (pastarieji Žiemgaloje itin reti).

Be jau minėtų darbo įrankių, Pavirvytės kapinyne, moters kape 135, ir Šukionių kapinyne, moters kape 119, rastos akmeninės liejimo formelės. Šie kapai yra vieninteliai baltų kraštuose, kur moteris palaidota su akmeninėmis liejimo formėmis.

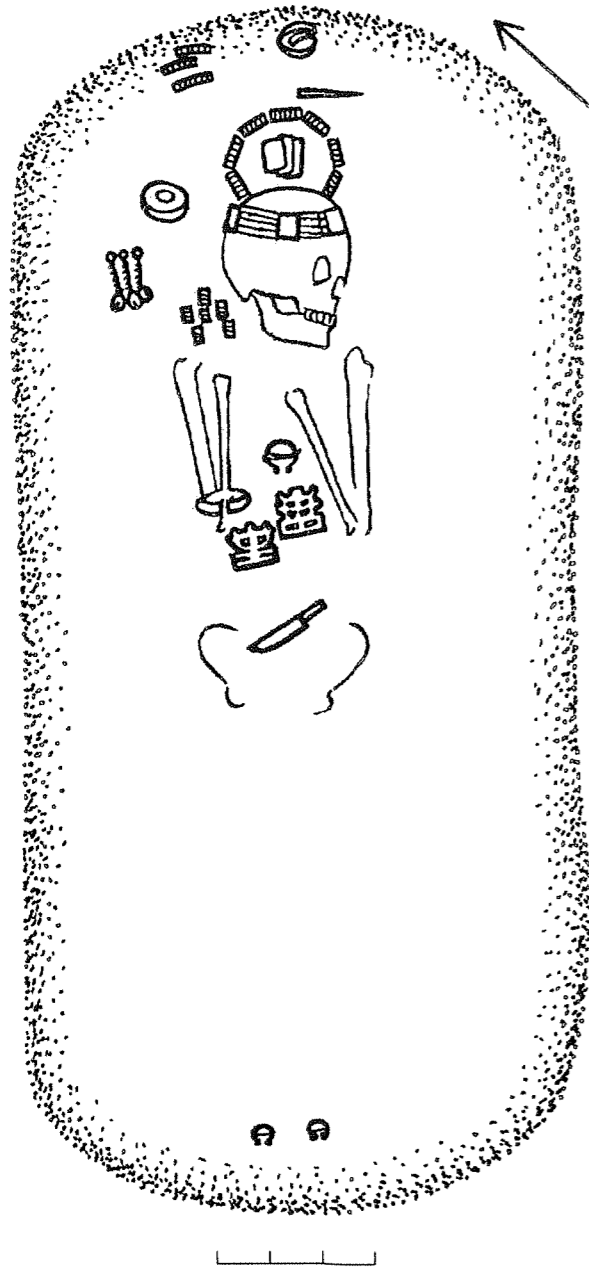
Akmeninių liejimo formelių Lietuvos teritorijoje randama ne itin gausiai, paprastai piliakalniuose šalia kitų metalo apdirbimo įrankių – lydymo krosnelių, žnyplių, molinių kaušelių, kirvukų-kaltelių ir kt. (Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII a., 1978, p. 112, pav. 7:3,4; Vasiliauskas, 2000, p. 137, pav. 10:3), keletas jų – atsitiktiniai radiniai (Nagevičius, 1935, p. 80–81). Pastaruoju metu akmeninės liejimo formelės rastos Vilniuje, Žemutinės pilies teritorijoje, Arsenalo kieme, Kauno senamiestyje, Muziejaus g. 11a, bei Anykščiuose, Vilniaus gatvės rajone (Merkevičius, 1995, Žalnierius, 1999; Zabiela, 1998, p. 54–57), tiesa, pastarosios datuotos kiek vėlesniu periodu – XV–XVII a.

Latvijos teritorijoje, ankstyvojo feodalizmo laikotarpio piliakalniuose, tarp jų ir žiemgalių Tervėtėje bei Mežuotnėje, jos kur kas gausesnės. Akmeninių liejimo formelių čia priskaičiuojama daugiau nei 100 vienetų, jos datuojamos IX–XVII a. (Latvija, 1974, p. 255, pav. 73:5–7; Brivkalne, 1964, p. 89, pav. 4–6; Svarāne, 1985, 49–53). Pastaruoju metu rasta dar 12 XII–XIV a. datuojamų akmeninių liejimo formelių, kasinėjant Rygos miestą (Svarāne, 1994, p. 97–104). Dar gausiau jų Estijoje. Vien Saremos saloje jų rasta apie 400 vienetų (Aun, 1980, p. 8–83) ir tik trys jų – iš laidojimo paminklų (Aun, 1980, p. 82). Beje, tai tyrinėtojų traktuojama kaip reta išimtis. Akmeninės liejimo formelės yra rastos ir į rytus nuo Lietuvos – Polocko žemėje (Puckas, 1997, p. 195–206).

Šie radiniai jau seniai patraukė archeologų dėmesį. Apie jų paskirtį yra rašę archeologai V. Antonievičius, H. Moora, J. Daiga (Antoniewicz, 1938; Moora, 1963, p. 354–367; Daiga, 1960, p. 78–92). Apie alavo lydymą, liejimą ir su tuo susijusius įrankius rašė R. Volkaitė-Kulikauskienė ir K. Jankauskas (Volkaitė-Kulikauskienė, Jankauskas, 1992, p. 135–170). Ar akmeninės liejimo formelės buvo naudotos tik alavui, ar ir kitiems metalams lieti, yra atlikti ir eksperimentai. (Svarāne, 1985, p. 49–53). Kiti autoriai – L. Golubeva L., Archipova G., Starostinas P., Kuzminychas S. (Golubeva, 1984, p. 75–89; 1988, p. 31–34; Archipova, 1973, p. 47; Starostin, ir Kuzminych, 1978, p. 168–172). Rašydami apie akmenines liejimo formeles, rastas laidojimo paminkluose, daugiau dėmesio skyrė moterų vaidmeniui amatininkystės procese bei palaidotųjų su akmeninėmis liejimo formėmis moterų socialinės padėties išskirtinumui. Šio straipsnio autorė yra rašiusi apie Pavirvytės–Gudų kapinyne rastas akmenines liejimo formeles (Vaškevičiūtė, 1984, p. 112–114).

1990 m. kasant Šukionių kapinyną moters kape 119 buvo rasta dar viena liejimo formelė. Tai antras kapas Žiemgaloje, kur moteris palaidota su liejimo formele.

Pavirvytės kapo 135 moteris (sprendžiant iš antropologinės medžiagos, paauglė mergaitė) palaidota su

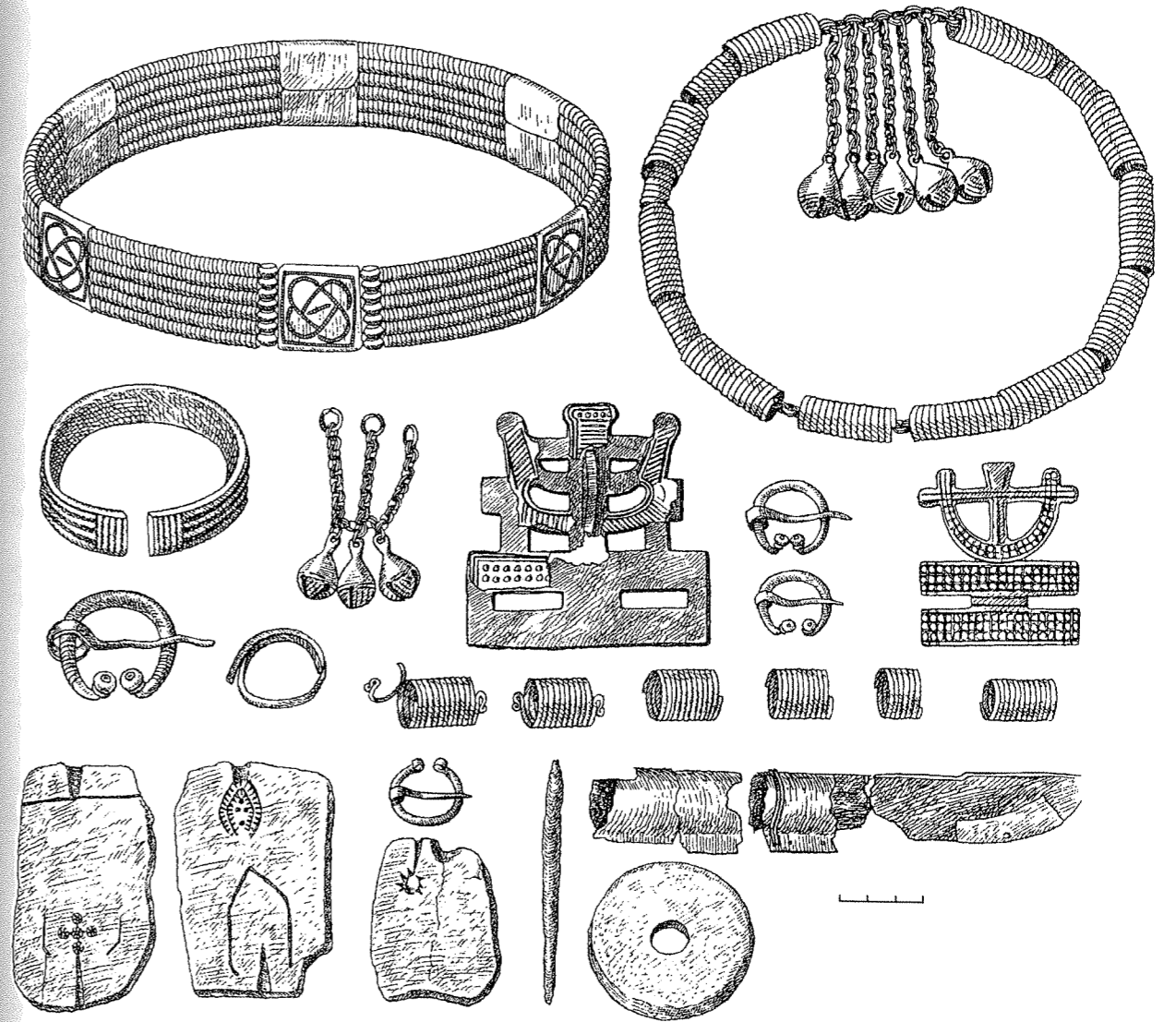
1 pav. Pavirvytė. Liejikės kapas 135.

itin turtingomis ir išsiskiriančiomis įkapėmis (pav. 1). Jos griaučiai rasti 155x70 cm dydžio duobėje. Paguldyta ant nugaros ištiestomis kojomis, rankos per alkūnes sulenktos taip, kad plaštakos siekė apatinį žandikaulį. Orientuota galva į ŠV 300° kryptimi. Kapo duobės viršuje, gerokai aukščiau rankų, gulėjo vyriška masyvi apyrankė, papuolusi į kapą kaip dovana mirusiajai. Ant galvos buvo uždėtas įvijinis apgalvis su stačiakampėmis skiriamosiomis plokštelėmis, pagamintomis iš plonos žalvarinės skardelės. Plokšteles puošia keturi

susirangę žalčiukai. Be apgalvio, ant mirusiosios galvos buvo uždėtas ir žalvarinis įvijų vainikas. Jis padarytas iš 16 įvijų, suvertų ant žalvarinės grandinėlės. Pakaušio srityje vainikas užsibaigia 6 grandinėlėmis su kabučiais galuose. Vainikas rastas nuslinkęs nuo galvos ir gulintis šalia kaukolės. Kairėje kaukolės pusėje gulėjo 3 grandinėlės su žvangučiais galuose, tarpusavyje sujungtos skiriamąja plokštele. Jos, matyt, priklausė kokiam nors galvos apdangalui. Ant krūtinės gulėjo trys segės – pasaginė aguoninė ir po ja – dvi lankinės laiptelinės, dengtos balto metalo skardele. Dvi nedidelės pasaginės aguoninės segutės rastos prie pėdų kaulų. Ant pirštų buvo užmauti 6 įvijiniai žiedai, kurių keli, puošti zoomorfiniais motyvais turi atriastas įvijas. Ant dubens kaulų gulėjo peiliukas tiesia nugarėle, įdėtas į puošnias, žalvariu apkaustytas makštis. Galvos srityje buvo sudėti darbo įrankiai – yla, žalvarinė juostelė ir trys akmeninės liejimo formelės. Pastarosios buvusios susuktos į audinį, kuris susegtas mažyte pasagine cilindriniais galais sege (pav. 2).

Šukionių kapas 119, kuriame palaidota moteris su akmenine liejimo formele, rastas suardytas (pav. 3), išlikusi nepaliesta tik galvos sritis. Prie viršugalvio gulėjo akmeninė liejimo formelė, dešiniajame kaukolės šone – geležinė yla ir žalvarinė adata. Prie apatinio žandikaulio, matyt, buvęs pakabintas ant kaklo, gulėjo gintarinis karoliukas – amuletas (pav. 4). Be tokių retų įkapių kaip akmeninė liejimo formelė (plg. Pavirvytės kapas 135) ir adata (kaimyniniame Jauneikių kapinyne, kur k. 58 moteris palaidota su adata), rastos ir kitos turtingos įkapės: įvijinis apgalvis, kurio plokštelės pagamintos iš plonos žalvarinės skardelės, keturios antkaklės užkeistais keturkampiais galais ir vytinės kūginiais galais, du kryžiniai smeigtukai, tarpusavyje sujungti grandinėle ir kabučiais, gintaro karoliukas ir du įvijiniai žiedai. Sprendžiant iš šio kapo, atrodo, kad Šukionių moteris irgi turėjo būti su turtingomis įkapėmis.

Lyginant kapus matyti, jog abiejuose kapuose akmeninės liejimo formelės rastos prie galvos, t. y. darbo įrankiams būdingose vietose, abiejuose kapuose palaidotos turtingos moterys, kapai datuoti X–XI a. Kaip jau buvo minėta, akmeninės liejimo formelės kapuose Lietuvoje, taip pat ir kituose baltų kraštuose – retas dalykas arba greičiau reta išimtis. Toks paprotys egzistavo baltų šiaurės rytų kaimynų – ugrofinų gentyse. Čia žinoma arti 20 liejikių kapų, o paplitimo arealas – marių, muromų, mordvių, merų, vesų genčių gyventa teritorija (Golubeva, 1984, p. 75) bei kitos azelino kultūrai priklausančios sritys (Starostinas, Kuzminychas, 1978, p. 169). Beje, ugrofinų moterų liejikių kapai taip pat išsiskiria įkapių gausa, be to, šiuose kapuose žymiai daugiau ir kitų su metalo apdirbimu

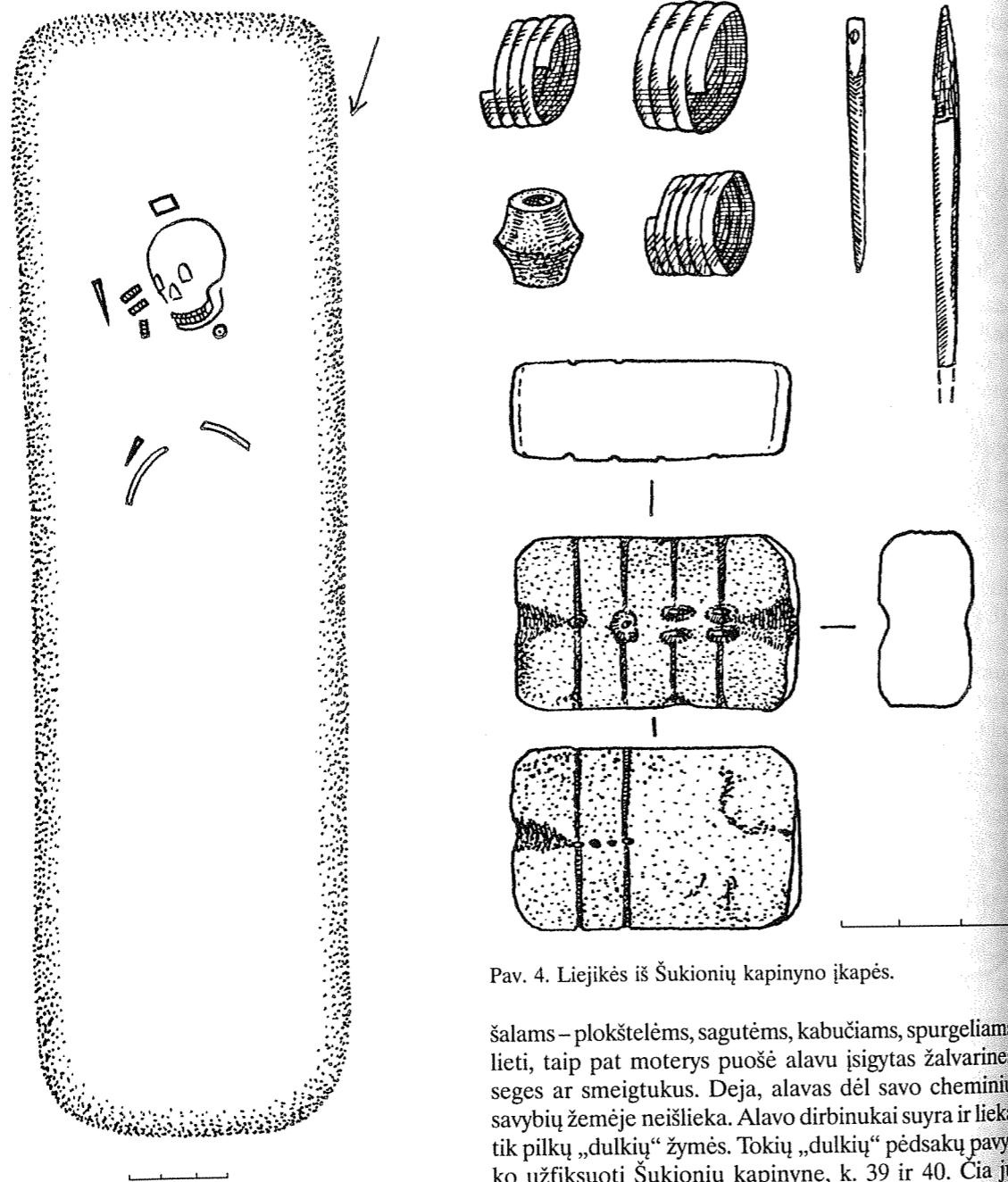

2 pav. Liejikės iš Pavirvytės kapinyno įkapės.

susijusių įkapių: plaktukų, kaltelių, piltuvėlių, tiglių ir t.t. (Golubeva, 1984, p. 76). Tiems moterų kapams būdingos ir vyriškos įkapės – ietys, kirviai, žirgo aprangos reikmenys. Tokios vyriškos įkapės moterų kapuose, tyrinėtojų nuomone, tik dar labiau pabrėžia jų turtingumą (Golubeva, 1984, p. 85). Su vyriška įkape – masyvia žalvarine apyranke palaidota ir Pavirvytės liejikė, be to, čia rastas ir žalvario ruošinys, juostelė padėta šalia kitų darbo įrankių. Matyt, kartu su papročiu laidoti moterį su liejimo formelėmis atėjo ir kiti su svetimomis tradicijomis susiję reiškiniai.

Akmeninės liejimo formelės, rastos Pavirvytės ir Šukionių kapinynuose, pagamintos iš vietinių medžiagų – smiltainio ir kalkakmenio, galuose, kaip

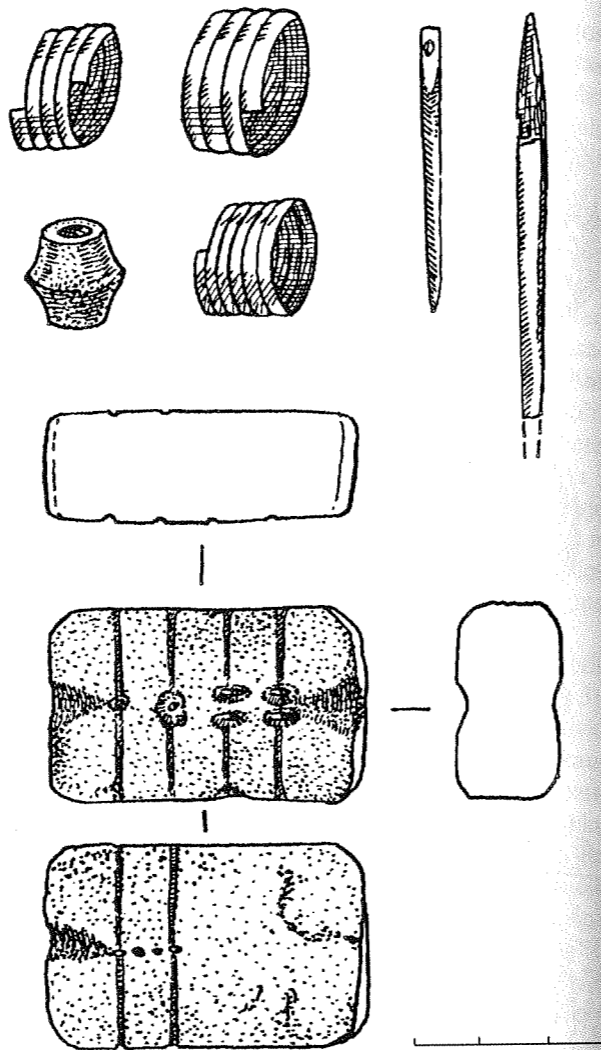
įprasta, turi griovelius, kuriais bėgdamas skystas metalas pasiekia plokštelės paviršiuje išraižytą reikiamo dirbinio pavidalą. Pavirvytėje rastos net trys formelės – 8x5,5x0,7; 8x5x0,5 ir 5,5x4,8x0,5 cm dydžio. Dvi didesnės – iš balto kalkakmenio, trečioji – iš smiltainio. Plokštelės pagamintos iš plono akmens, matyt, liejimui buvo naudota tik viena pusė. Kiek kitokia buvusi Šukionių plokštelė – ji 5,5x3x1,7 cm dydžio, balto kalkakmenio, žymiai storesnė, liejimui naudotos abi jos pusės. Kaip pastebi tyrinėtojai, Estijoje tokios akmeninės liejimo formelės buvo gaminamos iš importinio akmens. Matyt, gyventojai gaudavo ne tik metalo žaliavą, bet ir akmenį, iš kurio gamino formeles (Moora, 1963, p. 358). Pavirvytės ir Šukionių plokštelės pagamintos iš vietinio „minkšto“ ir lengvai

3 pav. Šukioniai. Liejikės kapas.

apdirbamo akmens. Pagrindinis įrankis tokioms formelėms gaminti buvo peilis. Pavirvytės liejikės kape toks ir rastas. Beje, jis buvo įdėtas į kapą visai ne žiemgaliams būdingu papročiu, o makštyse, kurios gausiai puoštos žalvariu. Be to, čia buvo priimta moteris laidoti su peiliukais lenkta nugarėle, kurie skirti žemės ūkio darbams.

Tiek išraižytas plokštelių paviršius, tiek ir pačios plokštelės rodo, jog jos naudotos smulkiems papuo-

Pav. 4. Liejikės iš Šukionių kapinyno įkapės.

šalams – plokštelėms, sagutėms, kabučiams, spurgeliams lieti, taip pat moteris puošė alavu įsigytas žalvarines seges ar smeigtukus. Deja, alavas dėl savo cheminių savybių žemėje neišlieka. Alavo dirbinukai suyra ir lieka tik pilkų „dulkių“ žymės. Tokių „dulkių“ pėdsakų pavyko užfiksuoti Šukionių kapinyne, k. 39 ir 40. Čia jų aptikta galvos ir krūtinės srityje (Vaškevičiūtė, 1989 š).

Akmeninės liejimo formelės, skirtingai nuo molinių ar vaškinių, naudojamos ilgą laiką. Jų gamyba taip pat nėra labai sudėtinga. Metalas, kuriam lydėti buvo naudojamos šios formelės, – išskirtinis. Alavo lydymosi temperatūra tik 232°, vadinasi, technologinis procesas nesudėtingas – pačiai plokštelei nereikalingi gilesni grioveliai, amatininkui nebūtina naudotis sudėtingesnėmis lydymo krosnimis, instrumentais – kaušeliais, replėmis, tigliais ir kt. Todėl ir manoma, jog šį darbą galėjo atlikti moteris prie namų židinio,

juolab kad vyrų kalvių ar amatininkų kapuose tokių liejimo formelių nerandame. Liejimo formelės ugrofinių kapuose aptinkamos VIII–XI a. (Golubeva, 1984, p. 77), matyt, atėjus į madą šlamantiems papuošalams. Žiemgalių moterų kapai datuojami X–XI a.

Tai, kad liejimo formelės randamos jaunų mergaičių kapuose, rodo, jog šio amato mokytasi nuo vaikystės. Alavinių papuošaliukų gamyba nebuvo amatas, tik moterų užsiėmimas, prilygstantis verpimui, audimui ar siuvimui, nors jau valstybės kūrimosi išvakarėse Lietuvoje kai kurių moterų veikla galėjo išeiti iš siaurų namų ūkio rėmų. Matyt, be įprastinių moters darbų, jos sėkmingai reišėsi ir juvelyrikoje. Išskirtine šių moterų padėtimi galima būtų paaiškinti kape rastus ne tik gausius, bet ir savitus daiktus. Be apgalvio su išskirtiniu ornamentu ir žiedų su atriestomis įvijomis, Pavirvytės liejikė palaidota su dviem ypatingesnėmis lankinėmis laiptelinėmis segėmis.

Viena segė, didesnė, padengta balto metalo plokštele. Atlikus cheminę analizę, paaiškėjo, jog plokštelė buvo iš labai geros kokybės sidabro (95,7 proc.), o

tvirtinta storu lydmetaliu sluoksniu, kurio sudėtis – 61,3 proc. alavo ir 30,8 proc. švino (Volkaitė-Kulikauskienė, Jankauskas, 1992, p. 152). Mažesnė segutė taip pat žalvarinė, bet buvusi padengta plonu alavo ir švino sluoksniu, panardinant segę į alavo ir švino lydinį (Volkaitė-Kulikauskienė, Jankauskas, 1992, p. 158). Matyt, šias seges dekoravo pati meistrė. Šio kapo įkapės – vieni iš geriau išlikusių radinių, rodančių, jog alavas ir jo komponentai iš tiesų naudojami papuošalų gamyboje.

Tačiau, be abejonės, ne kiekviena moteris galėjo tapti tokia namų amatininke, tam reikėjo ir sugebėjimų, ir igūdžių, ir turbūt galimybių. Pastarasis darbas, kaip ir bet kuris kitas užsiėmimas, lėmė ir išskirtinę socialinę padėtį to meto visuomenėje. Moteris liejikės, kaip, beje, ir siuvėjos (Jauneikiai, kapas 58), žymiai išsiskiria savo turtine padėtimi to meto žiemgalių bendruomenėje. Pavirvytės liejikės įkapių komplekte – net 23 daiktai, tuo tarpu kitų šio kapinyne moterų kapuose randame nuo 5–6 (k. 9, 90, 109, 129) iki 10–13 (k. 25, 143, 144) daiktų.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Merkevičius A., 1995 – Žemutinės pilies teritorija. Senojo arsenalo kieme tiesios kanalizacijos griovio kasimo darbų priežiūros ataskaita // LIIR, f1. Nr. 2499.

Vaškevičiūtė I., 1989š – Šukionių kapinyne (Pakruojo r.) 1989 m. tyrinėjimų ataskaita // LI F1 Nr. 1631.

Žalnierius A., 1999 – Kauno senamiesčio 3 kvartalo sklypo Muziejaus g. 11a archeologinių tyrimų ataskaita // IIR, f. Nr.

Antoniewicz W., 1938 – O trzech formach odlewniczych z Polski i Litwy // Senatne un maksla. Riga, 1938.

Archipova T. A., 1973 – Архипова Т.А. Марийцы IX–XII в.в. Йошкар-Ола, 1973.

Aun M., 1980. – Аун М. Курганные могильники восточной Эстонии во второй половине I тысячелетия нашей эры. Таллинн, 1980, с. 81–83.

Brivkalne E., 1964 – Daži amatniecības darījumī Tervetes pilskalā // Arheoloģija un etnogrāfija. Rīga 1964. T. 6, pav. 5:3,4 6; 6: 2,5,6,9,10,12.

Daiga I. V., 1960 – Дайга И. В. К вопросу о литейных формах и литейном деле на территории Латвии // Советская археология. 1960. № 3, с. 78–92.

Golubeva L. A., 1984 – Голубева Л.А. Женщины литейщицы (к истории женского ремесленного литья у фино-угров) // Советская археология, 1984. № 4, с. 75–89.

Golubeva L. A., 1988 – Голубева Л. А. Девочки-литейщицы // Древности славян и Руси. Москва, 1988, с. 31–34.

Latvijas PSR arheoloģija. Rīga, 1974.

Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII a. 1978, Vilnius. Kn. 1, p. 112, pav. 7:3,4.

Luchtanas A., 1981 – Žalvario apdirbimas ankstyviausiuose rytų Lietuvos piliakalniuose // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1981. T. 2, p. 5–17.

Moora H., 1963 – Моора Х. Об оловянных украшениях и их изготовлении в Прибалтике // Munera Archaeologica Iosepho Kostrzewski. Naobitka. Poznan, 1963, с. 354–367.

Nagevičius V., 1935. Mūsų Pajūrio medžiaginė kultūra VIII–XIII a. Senovė. Kaunas, 1935. T. 1, p. 80–81.

Oxensterna E., 1948 – Die Urheimat der Gotin. Leipzig, 1948, p. 125.

Pucko V., 1997 – Пуцко В. Художественное ремесло Полоцкой земли (находки, явления, нерешенные проблемы) // Гістарына-археалагічны зборнік. № 12. Минск, 1997, с. 195–206.

Starostin T., Kuzminych S.V., 1978 – Старостин Т.Н., Кузьминых С.В. Погребение литейщицы из Пятого Рождественского могильника // Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. Москва, 1978, с. 168–172.

Svarāne D., 1985 – Сваране Д. Моделирование и применение каменных формочек на территории Латвии в IX–XVII в.в. // Проблемы истории Латвийской ССР, вып. II, Рига, 1985, с. 49–53.

Svarāne D., 1994 – Rīgas 13–14 gs. Iejamveidenes un tīģeļi // Arheoloģija un etnogrāfija. Rīga, 1994. T. 17, lpp. 97–104.

Vasiliauskas E., 2000 – Žvalgomieji tyrinėjimais Raktuvės (Žagarės) piliakalnyje 1999 metais // ATL 1998–1999 metais. Vilnius, 2000, p. 137, pav. 10:3.

Vaškevičiūtė I., 1984 – Liejėkės kapas iš Pavirvytės kapinyno // Jaunujų istorikų darbai. Vilnius, 1984. Kn. 5, p. 112–114.

Volkaitė-Kulikauskienė R., Jankauskas K., 1992, – Iš senosios lietuvių amatinkystės istorijos // Lietuvos archeologija. Vilnius, 1992. T. p. 135–170.

Zabiela G., 1998. Senieji Anykščiai // Baltų archeologija Nr. 1–2 (11–12), Vilnius, 1998, p. 54–57.

BURIALS OF FEMALE FOUNDERS IN SEMIGALLIAN BURIAL GROUNDS

Iлона Vaškevičiūtė

Summary

There was a custom with Semigallians – as with most other Baltic tribes – to put working tools together with other burial items. However, working tools make only a small part of all burial items – about 12–16%. Male graves usually contain axes, knives with a straight back, in rarer cases – awls and ice-picks. In female burials tools are more variable – knives with a bent back, hoes, awls, some women were buried with a needle or a spindle.

Along with the already mentioned working tools female Burial 135 of Pavirvytė cemetery and Burial 119 of Šukioniai cemetery contained stone casting moulds. These burials are the only in the Baltic territories where women have been buried with stone casting moulds.

Stone casting moulds are uncovered in the Lithuanian territory not very frequently and usually in hill-forts. In Latvian hill-forts they are uncovered in by far greater numbers. Still more of them are found in Estonia. In the Saaremaa island the number of uncovered casting moulds amounts to 400. And only three of them were uncovered in burials. In researchers' opinion this is a rare exception. Stone casting moulds have also been uncovered eastwards from Lithuania – in the land of Polotsk.

The female in Burial 135 (judging from anthropological material an adolescent girl) of Pavirvytė burial ground was buried with particularly rich and exclusive burial items (Fig. 1). Her skeleton was found in a pit sized 155 x 70 cm. The girl was buried supine with extended legs, arms folded, hands reaching the lower jaw. She was oriented NW 300°. In the upper part of the burial pit, considerably above the arms, there was a massive bracelet which had been put into the burial as a gift to the buried girl. There was a spiral headband and a bronze spiral garland on the head. Three chains interconnected with a spacer plate and with bells suspended on the terminals were put by the left side of the skull. They must have belonged to some kind of headdress. There were three brooches on the chest – penannular with poppyseed-

shaped terminals on top of two crossbow ladder brooches plated with small sheets of white metal. Two small penannular brooches with poppyseed-shaped terminals were found by the foot bones. Fingers were decorated with 6 spiral rings. A knife with a straight back in a splendid scabbard with bronze binding was placed on the pelvis. Working tools – an awl, a bronze strip and three casting moulds – were placed in the head area. They were wrapped in a cloth fastened with a small penannular brooch with cylindrical terminals (Fig. 2).

Šukioniai Burial 119 was disturbed (Fig. 3). Only the head area remained intact. A stone casting mould was found by the vertex, an iron awl and a bronze needle – by the skull on the right side. There was an amber bead amulet near the lower jaw (Fig. 4). Judging from such rare burial items as a stone casting mould (compare Pavirvytė Burial 135) and a needle (in the Jauneikiai burial ground Burial 58 of a female buried with a needle some other rich grave goods were uncovered: spiral headband, four neck-rings, two cruciform pins, amber bead and two spiral rings) the Šukioniai burial must have had rich burial items.

In both burials the stone casting moulds were found placed by the head, i. e., in the area characteristic for working tools. Rich women were buried in both burials. The burials were dated to the 10th–11th century.

Stone casting moulds in burials represent a rare find in Lithuania and other Baltic areas. Such custom existed in Finno-Ugric tribes – the northeastern neighbours of Balts. Almost 20 burials of female founders of Finno-Ugric tribes are known. Their distribution area includes the territories inhabited by Maromians, Muromians, Mordvians, Meronians and Vepsians. The Finno-Ugric burials of female founders also stand out for abundance of burial items. They also contain by far more items related with processing metal. Such burials also contain male burial items. The female founder from Pavirvytė was also buried with a male burial item – bronze brace-

let. Her burial contained a bronze roughout. Presumably, the custom to bury women with casting moulds was accompanied by an introduction of also other phenomena related with foreign traditions.

The stone casting moulds uncovered in the Pavirvytė and Šukioniai burial grounds were produced from local material: sandstone and limestone. Even three casting moulds were uncovered in Pavirvytė. They were sized – 8 x 5, 5 x 0,7; 8 x 5 x 0,5; and 5,5 x 4,8 x 0,5 cm. The moulds were made of thin stone. Probably, only one side was used for casting. The Šukioniai mould was somewhat different – 5,5 x 3 x 1,7 cm, made of white limestone, by far thicker, which implies that both sides were used for casting. Similar casting moulds uncovered in Estonia were produced from an imported stone. Probably, the Estonian inhabitants imported not only the ingots but the stones for casting moulds as well. The Pavirvytė and Šukioniai moulds are produced from local “soft” and easily processed stone. The main tool for making such moulds was a knife. The Pavirvytė burial contained such a knife. The engraved surface and moulds themselves imply that they were used for casting small

ornaments and for decorating with tin bronze brooches and pins. Unfortunately, due to its chemical properties, tin does not preserve in the soil. Tin artefacts disintegrate leaving only marks of gray “dust”. We traced such “dust” marks in Šukioniai Burials 39 and 40.

The stone casting moulds, differently from clay and wax ones, were designed for permanent use. The technological process was not sophisticated and could be carried out by women. Moreover, burials of male smiths and craftsmen do not contain such moulds. In Finno-Ugric burials casting moulds appeared in the 8th–11th century. The Semigallian female burials are dated to the 10th–11th century.

The fact that casting moulds were uncovered in burials of young girls implies that they were taught to cast since the childhood. Production of tin ornaments was not a craft but women's occupation equal to wearing, spinning or sewing. The latter occupation indicated an exclusive social position of women in the contemporary society. Women founders and “dress-makers” (Jauneikiai 58) in the society of Semigallians of this period distinguished for their sote of property.

Translated by Ada Jurkonytė

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Pavirvytė. Female founder burial 139

Fig. 2. Burial items of female founder from the Pavirvytė burial ground

Fig. 3. Šukioniai. Female founder Burial 119

Fig. 4. Burial items of female founder from the Šukioniai burial ground

ПОГРЕБЕНИЕ ЖЕНЩИН ЛИТЕЙЩИЦ В МОГИЛЬНИКАХ ЗЕМГАЛОВ

Илона Вашкевичюте

Резюме

У земгалов, как и у других балтских племён, существовал обычай хоронить умерших с орудиями труда. Но орудия труда здесь составляют небольшой процент от всех находок (12–16%). В погребениях мужчин можно обнаружить топоры, ножи с прямой спинкой, иногда – шилья, пещни. В женских погребениях орудия труда разнообразнее – это ножи с согнутой спинкой, мотыги, шилья, иногда иголки, очень редко – прялищи.

В женском погр. №135 могильника Павирвите и в погр. №119 могильника Шукёнай обнаружены очень редкие находки – литейные формочки. Эти погребения, единственные во всём Балтийском регионе, где женщины похоронены с литейными формочками.

На территории Литвы литейные формочки были обнаружены в городищах (и то в небольшом коли-

честве). Гораздо больше литейных формочек обнаружено в городищах Латвии и ещё их больше – в Эстонии. Только на острове Саарема обнаружено 400 каменных литейных формочек, и только 3 из них – обнаружены в погребениях. Исследователи трактуют это как редкое исключение. Каменные литейные формочки обнаружены и на восток от Литвы – на земли Полоцка.

Женщина из могильника Павирвите (антропологический материал показывает, что здесь похоронена девочка-подросток) похоронена с очень богатым и редким инвентарём. (Рис. 1). Могильная яма величиной 155x70 см, девочка похоронена в вытянутом положении, руки согнуты так, что пальцы умершей лежат у нижней челюсти, головой ориентирована на СЗ (300°). На самом вершуге могильной ямы в области рук лежал массивный мужской

браслет, положен как подарок умершей. На голове был головной венчик и ещё один венчик из спиралей с висящими цепочками и колокольчиками на концах. На левом боку макушки лежали 3 цепочки, соединённые между собой пластинкой. Каждая цепочка с колокольчиком на конце. Это украшение было приклеплено к какому-то головному убору. На груди умершей лежали 3 фибулы – подковообразная с концами в виде маковых коробочек, под этой фибулой лежали ещё 2 (арбалетовидные ступенчатые), поверхность которых покрыта белым металлом. Ещё 2 небольшие подковообразные фибулы с головками в виде маковых коробочек лежали у ног умершей. На пальцах девушка имела 6 спиральных перстней. На бедровых костях лежал ножик с прямой спинкой в пышных, окованных бронзой, ножнах.

У головы умершей лежали орудия труда – шилья, бронзовая ленточка и 3 каменные литейные формочки. Они были завернуты в ткань, которая застёгнута маленькой подковообразной фибулой с цилиндрическими концами. (Рис. 2).

Погребение женщины из Шукёняй – разрушено. (Рис. 3). Неразрушенной осталась только область головы. У макушки лежала литейная формочка, с правой головы черепа – шилья и бронзовая иголка. У нижней челюсти обнаружена янтарная бусинка – амулет. (Рис. 4). Судя по таким редким находкам, как литейная формочка и иголка (в могильнике Яунейкяй в погр. №58, где женщина похоронена с иголкой, обнаружены и другие богатые находки: спиральный головной венчик, 4 шейные гривны, 2 крестовидные булавы, 2 буса, 2 спиральные браслета), погребение из Шукёняй должно было быть тоже богатым. В обоих погребениях литейные формочки обнаружены в области головы т.е. в обычном для орудий труда месте. В обоих погребениях женщины богаты инвентарём. Погребение датированы X–XI вв.

Обычай хоронить с литейными формочками существовал у северных соседей – фино-угорских племён. Там обнаружено более 20 погребений женщин-литейщиц, а ареал распространения – территория племён марийцев, муромов, меров, весов. Погребения финоугорских женщин-литейщиц тоже выделяются числом находок, а в погребениях также много других находок, связанных с делом обработки металлов. Для

этих женским погребениям характерны мужские украшения. С мужским браслетом обнаружена и женщина из Павирвите. В этом погребении обнаружена и бронзовая ленточка. По-видимому, вместе с обычаем хоронить женщину с литейными формочками пришли и другие чужие обычаи.

Литейные формочки из Павирвите и Шукёняй изготовлены из местных камней – известняка и песчаника. В Павирвите обнаружены 3 литейные формочки: 8x5,5x0,7 см; 8x5x0,5 см; 5,5x4,8x0,5 см величиной. Формочки тонкие и для литья была использована лишь одна их сторона. Литейная формочка из Шукёняй величиной 5,5x3x1,7 см из белого песчаника. Литейная формочка потолще, и для литья использовались обе её стороны.

На территории Эстонии литейные формочки, как правило, изготовлены из не местного камня. По-видимому, вместе с металлом привозили и камень для литейных формочек. Литейные формочки из Павирвите и Шукёняй изготовлены из „мягкого“ местного камня, его легко обработать. Для обработки использовали обычный нож. В погребении Павирвите и обнаружен такой нож.

Литейные формочки и орнамент на них показывают, что они использовались для литья мелких украшений, а также женщины оловом украшали поверхность бронзовых булавок и фибул. Олово из-за своих химических свойств в земле не сохраняется. На месте олова можно обнаружить только белую „пыль“. Остатки такой „пыли“ обнаружены в могильнике Шукёняй в погр. №39 и 40.

Каменные литейные формочки отличаются от глиняных и восковых тем, что их можно было использовать долгое время, а процесс литья несложен. Этой работой могли заняться и женщины. В мужских погребениях такие формочки не обнаружены. Погребения с литейными формочками у фино-угров датированы VIII–XI вв.

То, что литейные формочки обнаружены в погребениях молодых девочек показывает, что к этой работе приучались с детства. Изготовление оловянных украшений не было ремеслом, а только занятием, таким как шитьё или тканье. Эта работа способствовала и социальному положению женщин в обществе. Женщины-литейщицы, как и „портнихи“ (Яунейкяй №58), выделяются своим богатым положением в обществе земгалов того времени.

Перевела Илона Вашкевичюте

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Рис 1. Павирвите. Погребение литейщицы № 135

Рис. 2. Погребальный инвентарь литейщицы из могильника Павирвите

Dr. Ilona Vaškevičiūtė
Lietuvos istorijos institutas,
Archeologijos skyrius,
Kražių 5. LT-2001 Vilnius. Tel. 61 49 35.

Рис. 3. Шукёняй. Погребение литейщицы № 119

Рис. 4. Погребальный инвентарь литейщицы из могильника Шукёняй

LOKALIŲ EUROPOS PUOŠYBOS STILIŲ ĮTAKA I TŪKSTANTMEČIO VIDURIO BALŲ GENČIŲ ORNAMENTIKAI

AUDRONĖ BLIUJENĖ

ĮVADAS

I tūkstantmečio viduryje* baltų gentys išgyveno žymius socialinius-ūkinis pakitimus. Tūkstantmečio viduryje susiformavusiose etnokultūrinėse srityse dėl skirtingo gyventojų skaičiaus keitėsi gyvenviečių tinklas. Kapinynų medžiaga rodytų, kad vienose etnokultūrinėse srityse gyventojų mažėjo, kitose, atvirkščiai – gausėjo. Reikėtų pabrėžti, kad IV a. pab. – VI a. susidarė visos vėlesniuose šaltiniuose paminėtos baltų gentys (Tautavičius, 1996, p. 44–45, pav. 1).

Archeologai, nagrinėdami baltų genčių istoriją, etnokultūrinių sričių konsolidacijos procesus, atkreipia dėmesį į atskirų kultūrų tęstinumo procesus, gyventojų skaičiaus pokyčius, kurie atspindi šio audringo laikotarpio atskirų etninių grupių judėjimą baltų genčių gyventos teritorijos viduje. Vidinės migracijos didele dalimi buvo įtakotos Europos didžiojo tautų kraustymosi procesų (Michelbertas, 1989, p. 13–21; Šimėnas, 1992, p. 23–36, 1993 š., 1994 a, p. 10–17). Pirmuosius didžiojo tautų (375–550 m.) kraustymosi poveikius baltų gentys pajuto IV a. pabaigoje. Tačiau žymiai ryškesnė įvairialypė didžiojo tautų kraustymosi įtaka baltų materialinei kultūrai matoma nuo pirmosios V a. pusės.

Rašytinių šaltinių žinios apie I tūkst. vidurio baltus (aisčius – hesti, aesti) tėra bendro pobūdžio, tačiau iš jų matyti, kad jie jau buvo žinomi kultūriškai apibrėžtame to meto pasaulyje. Rašytiniai šaltiniai mini, kad vakarų baltai stengėsi atnaujinti tautų kraustymosi procesų nutrauktą prekybą gintaru (Gudavičius, 1987, p. 124–127). Ši prekyba buvo ne tik būdas apsirūpinti spalvotųjų metalų žaliavomis, bet ir teisė būti to laikotarpio istorijos proceso dalyviais. Kaip žinoma, prekybos keliais plito ne tik prekės, bet ir naujos kultūrinės idėjos.

IV a. pab. – V a. atskirų baltų genčių etninėje istorijoje įvyko akivaizdūs pokyčiai. Vienas tokių yra tai, kad I tūkst. vidurio Nemuno žemupio laidojimo paminklai (piliakalniai ir gyvenvietės yra menkai tyrinėti) nėra senojo geležies amžiaus kapinynų kultūrinė ąša (Jovaiša, 1991). V–VI a. toje pačioje teritorijoje – žemiau Šešupės žiočių, abipus Nemuno galima išskirti skalvių gyvenamąją teritoriją (Tautavičius, 1996, p. 81–85).

IV a. antrojoje pusėje pamažu pradėjo kisti Rytų ir Vidurio Lietuva. Tuo metu išnyko brūkšniuotosios keramikos kultūra. Matyt, susiliejęs ateiviams iš Šiaurės Lietuvos I–IV a. pilkapių srities, pietvakarių sūduvių – jotvingių regiono ir brūkšniuotosios keramikos kultūros palikuonims, IV a. pab. – V a. pr. susiformavo Rytų Lietuvos pilkapių etnokultūrinė sritis (Tautavičius, 1996, p. 46–47). V–VI a. susidarė Vidurio Lietuvos etnokultūrinė sritis. Čia sumažėjo gyventojų, tačiau naujos etnokultūrinės srities paminklai užėmė didesnę teritoriją nei I–IV a. kapinynai (Tautavičius, 1996, p. 58).

IV a. antrojoje pusėje – VI a. Užnemunėje randami iš akmenų sukrauti pilkapiai su sudegintų ir nedegintų mirusiųjų kapais. Šie pilkapiai priskiriami jotvingiams (Tautavičius, 1996, p. 97–101). Užnemunėje randami jotvingių kapai kiek skiriasi nuo suvalkų srityje randamų sūduvių – jotvingių laidojimo paminklų (Okulicz, 1973, p. 448–466; Antoniewicz, 1979, p. 137–140). Užnemunės pilkapiai su akmenų vainikais greičiausiai priklauso dainaviams (Tautavičius, 1996, p. 100).

IV a. antrojoje pusėje – V a. susiformavo nedidelė etnokultūrinė sritis, kurią galima sieti su žemaičių protėviais. IV a. pab. – V a., išnykus papročiui mirusiųjų laidojimui, susidarė žiemgalių etnokultūrinė sritis (Tautavičius, 1996, p. 91–94). Iš negausių

* Straipsnyje aptariami C3/D1 – D2 – E1 periodai (375–450/475–600 m.) pagal V. Šimėną. V. Novakovskis mano, kad periodai atitinka 350–450–550 m.